

Diktaren og «skandalebiskopen» Anders Arrebo som inspirerte Petter Dass

Ronny Grønning Spaans

<https://doi.org/10.7557/ottar.8595>

Anders Arrebo er kjend som far til dansk-norsk renessansepoesi. Og han er kjend som biskop i Trondheims stift som skapte skandalar. Men det er ukjent at han tok med inntrykk frå Nord-Noreg i det poetiske verket *Hexaëmeron*. Dette verket vart ei inspirasjonskjelde for nordnorsk topografi, ikkje minst for Petter Dass.

Anders Christenssøn Arrebo (1587–1637) kom frå vesle øya Ærø sør for Fyn. Det kjem fram av ein annan skrivemåte av etternamnet, «Ærøbo». Berre 31 år gamal, mars 1618, vart han innsett som superintendent i Trondheim, som biskopen heitte den gongen. Alt 26. juni same år rapporterte han til kongens kanslar, Christen Friis, at han hadde vore på bispevisitas heilt nord til Vardø. Det vitnar om ein ambisiøs geistleg som tok kallet sitt alvorleg.

Figur 1. Portrett av Anders Arrebo i Nidarosdomen. Dette er ein variant av portrettet i Vor Frue Kirke Vordingborg og stammar frå 1700-talet. Kjelde: ©Nils Kristian Th. Eikeland, NTNU Universitetsbiblioteket

Men den unge mannen var òg aktiv på andre område, som skapte misunning og baksnakk. Han dansa på eit prestebryllaup, vart ved same fest sett sitjande på sengekanten til to gifte kvinner, og han skreiv nidvers mot futen i Trondheim. Det fekk fylgjer; alt i 1622 var noregseventyret over. Arrebo vart avsett etter ei rettssak mot han, som enda på den såkalla Herredagen i Bergen, eit riksrådsmøte der kong Kristian IV sjølv var til stades. Arrebo vart frikjend for dei fleste skuldingane, men kongen dømde han likevel frå stillinga. Fyrst i 1626 fekk han kall att, degradert som prest i Vordingborg, der han budde til han døydde i 1637.

I Danmark fekk han tid til å reflektere over livet og til å dikte. Arrebo har i dag status som «den danske kunstdigtnings fader». Han innførte klassiske ideal og moderne verslære i Danmark-Noreg. Men det er mindre kjent at Noreg, særleg Nord-Noreg, var verande i hjarta hans gjennom heile livet. Landsdelen har stor plass i hovudverket hans, *Hexaëmeron*. I dette langdiktet syng han om nordnorsk landskap, fisk og dyr. Samtidig er det er ukjent at verket hadde påverknad på topografisk litteratur i Nord-Noreg fram til midten av 1700-talet. Arrebo er det einaste diktarnamnet Petter Dass nemner i *Nordlands Trompet*.

Nord-Noreg i brev

Anders Arrebos opphald i Noreg sette skriftlege spor, både i brev til kanslaren Christen Friis (1581–1639), og i diktinga. I breva blir Trondenes nemnd, medan fokuset ligg på nordnorske landskap og natur i poesien. Den nye biskopen var ikkje imponert over tilstanden i landsdelen. I eit brev til kanslaren frå 26. juni 1618 kjem dette fram:

Men Jesus! Hvilket barbari, hvilken råhed og uvidenhed har jeg mødt ved indgangen til mit embede, skapt og fremgået af teologernes og provsternes sløsethed (herom kan der næppe være tvivl), men også af præsternes dype uvidenhed. Der er næppe fundet én blandt dem, der er 40 år

Figur 2. Interiøret i Vor Frue Kirke Vordingborg, Sydsjælland der Anders Arrebo endeleg fekk kall. Interiøret er dekorert med kalkmålarstykke frå 1400-talet. Kjelde: Wikicommons

eller derover, som har lært at fremsige De ti bud, ja endog ikke Fadervor. (Omsett frå latin av Vagn Lundgaard Simonsen).

Han fortel så at han har stemna sju prestar frå ulike område, særleg frå Nordland, som ikkje

kunne leggje fram vitnemål frå skular eller universitet. Dei er «som andre banditter og mordere jaget bort fra fædrelandet og er blevet mottaget her i dette – som man siger – tilflugssted for slyngler og er sat til at forvalte kirketjenesten». Arrebo uttrykkjer òg omsorg for prestar i det fattigslege

Figur 5a og 5b. Illustrasjon frå 1678 av Moskstraumen. Frå: Herbinus Johannes, *Dissertationes De admirandis mundi cataractis supra & subterraneis*. Kjelde: Universitetsbiblioteket i Oslo

å sende ein ny mann til Trondheim, utan eit nettverk i byen, til å ordne opp? Den unge dikteren fekk sterke menn imot seg. Det seier seg sjølv at rykta om den festglade biskopen kom som sende frå himmelen.

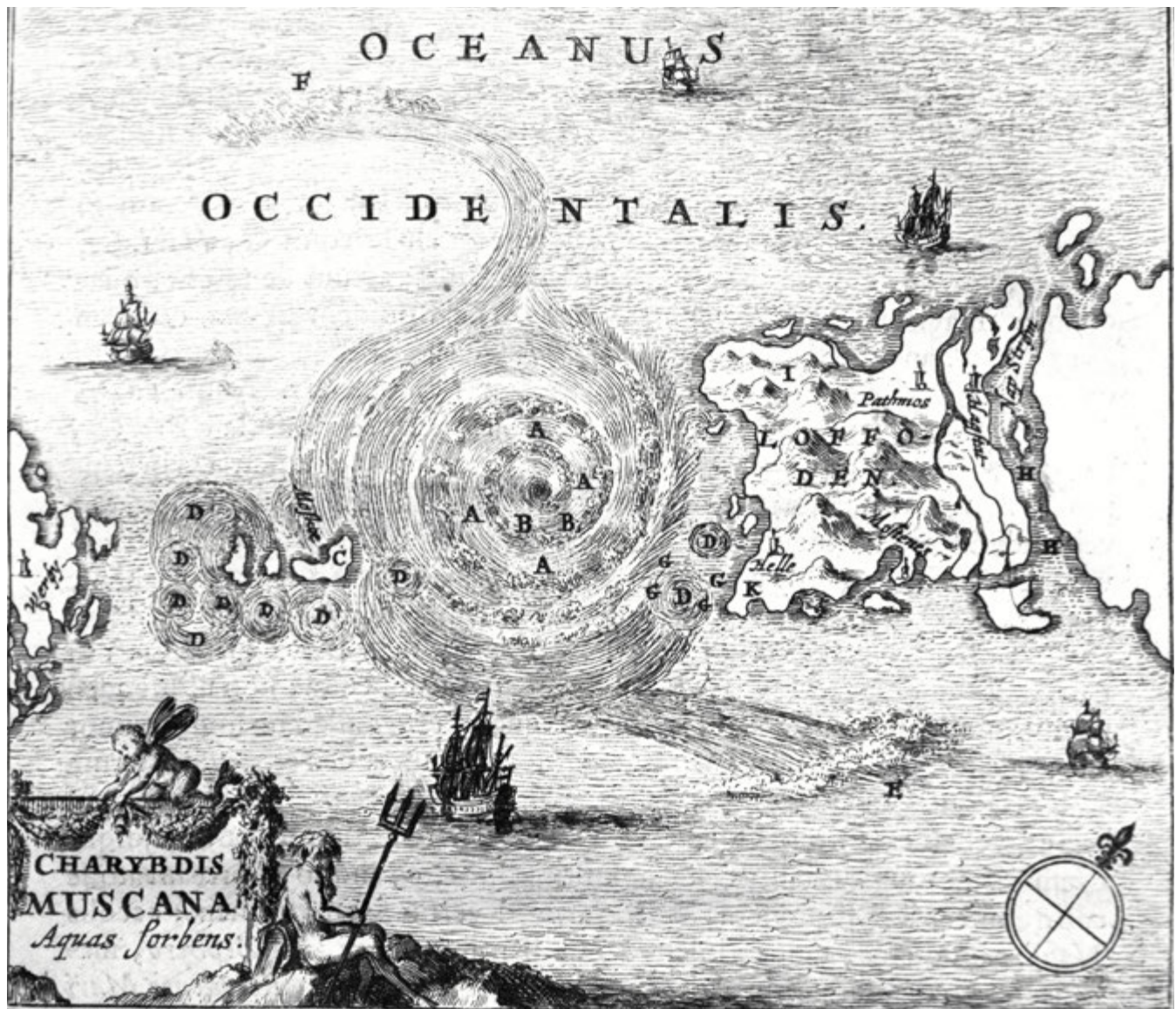
I tillegg kom dei fysiske pårøyningane tilknytt det største og truleg vanskelegaste stiftet i Danmark-Noreg. I eit brev til Christen Friis, som finst i det norske Riksarkivet, skriv dikteren: «Gud ved oc, at ieg maa oc i dette stift meget Ont lide oc mange farlige Reiser gjøre».

Nord-Noreg i diktinga

Der Nord-Noreg i breva er skildra som ein landsdel tyngd av fattigdom, er det omvendt i poesien. Her er Nord-Noreg heimstaden for vedunderlege naturfenomen. Det fører oss til Arrebo's mest kjende verk: *Hexaëmeron. Det er: Verdens Første Uges Sex Dages præctige oc mæctige Gierninger* (utgjeve i

1661). Som det kjem fram av tittelen, er det tale om eit epos om Guds skaping av verda (*Hexaëmeron* tyder «seks dagar» på gresk). Verket er ei omarbeiding av det franske *La première Semaine* («Den fyrste veka», 1578) av Guillaume de Salluste Du Bartas. Det er eit verk som vart etterlikna av diktarar i heile Europa. Arrebo har i hovudsak nytta ei attdikting av Du Bartas til eit språk som ligg nærare dansk: *De Weke* (1616) av nederlendaren Zacharias Heyns.

Arrebo var på bispevisitas nordpå sumaren 1618. Dersom Arrebo fekk høve til ein bispevisitas til, kunne det ha vore i 1621. Kanskje overvintra han den gongen i Trondenes? Dessverre er Trondenes ikkje nemnd i *Hexaëmeron*. Dei få stadnamna som dukkar opp, er knytte til naturfenomen. I kapitlet «Verdens første Uges tredie Dag», om Guds skaping av jorda og vatnet, omtalar han det mest kjende naturfenomenet i Norden i tidleg nytid: Moskstraumen i Lofoten, ein av dei sterkaste

Figur 5a og 5b. Illustrasjon frå 1678 av Moskstraumen. Frå: Herbinus Johannes, *Dissertationes De admirandis mundi cataractis supra & subterraneis*. Kjelde: Universitetsbiblioteket i Oslo

tidvasstraumane i verda. Dersom nokon kjem nær Moskstraumen, blir han så forundra at han gløymer verda, skriv Arrebo:

*I Loufod Norden hen i Norriges Konge-riige
Een Strøm befindes stoor som ei hâr mange Liige
Den kaldes Moske-strøm, af Mosker spits hin
høje,
Som Strømmen runden om ret artig veed at pløje.
Naar denne gjør sin fliid oc Maanens Verk
forretter,
Oc nogen kommer nær, hand Verden snart
forgætter.
Den Bylge reis i vær som andre Bierge høje,
Mand der igiennem kand see Soolen Verdens Øje.
Er Vinden Strømmen mod, to helte sammen riide,
Oc med sligt bulder stoor imod hver andre
striide,
At Land oc Huus der ved, ja Dør oc Vindu ryste,
Oc tage saa af sted, som Jorden skulde bryste.*

På Arrebos tid konkurrerte lærde i heile Europa om å gje ei forklåring på fenomenet. Vi kan jamføre malstraumen med mysteriet Bermudatriangelet i vår tid, for ein tenkte det var livsfarleg å krysse straumen. Vitskapsfolk baserte seg Olaus Magnus' kjende framstilling av fenomenet og meinte at malstraumen kom av underjordiske vasskanalar. Arrebo avviser dette synet og argumenterer for at Moskstraumen er skapt av kvasse klipper under vatn.

Vi støyter òg på eit anna norsk stadnamn i *Hexæmeron*, i kapittelet «Første Uges femte Dag», der Arrebo omtalar Guds skaping av fuglar og fiskar. I denne delen av diktet finst det flest referansar til Noreg. Biskopen fortel mellom anna at han såg eit havmonster i Altafjorden:

*Du grumme trolde-hval, du stoore Fiske-Konge,
Paa den Atlantisk' heed, forlucker øjne mange,*

*Du Røørhval, tocke-hval, du springere hin faade,
Hvad haer jeg seet dig for paa Alten-fior at
sprade!*

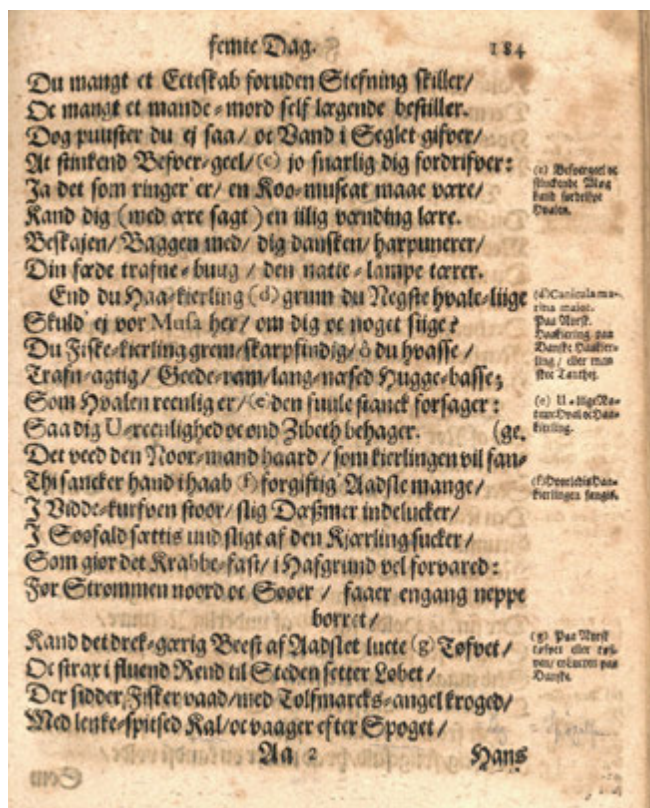
I ein randmerknad til «Alten-fior» heiter det: «Mellem Loppen oc Sørvær i Finmarcken». Utdraga fortel oss at det eit visst slag naturfenomen som særleg har vekt interesse, såkalla *praeternaturlege ovringar*. Det er naturfenomen som er gåtefulle og såleis skil seg frå det naturlege, men utan å vera overnaturlige – eit område ein luthersk prest var varsam med å nærme seg. Like etter omtalen av nordnorske kvalar er turen komen til håkjerringa:

*Du Fiske-kierling grem, skarppfindig, ô du hvasse,
Trafn-agtig, Geede-ram, lang-næsed Hugge-
basse;
Som Hvalen reenlig er, den fuule stanck forsager
Saa dig U-reenlighed oc ond Zibeth behager.*

Håkjerringa har skarpe finnar, er full av tran og har ei ram lukt som frå ei geit («Geede-ram»). Der kvalen er rein og unngår styggluk, blir denne fisken dregen mot ful stank, «Tøfvet», som han skriv lenger nede på sida, der Arrebo skildrar korleis «den Noor-mand» fangar fisken med «lenke-spitsed Kal». «Zibeth» viser til eit stoff frå sibeatkatten med sterk lukt. «Tøfvet» («teven») er eit døme på Arrebos bruk av norske ord. Dette ordet blir forklåra i randmerknadene til diktet.

Vi har altså å gjera med ein prest med både interesse for norske ord og lokale fangstmetodar. Samtidig vitnar utdraga om Arrebo som lærd renessansediktar. Stilen er tung, og det kryr av referansar til latinsk litteratur. Nordnorske dyr står side om side med klassisk-antikke fabeldyr. Arrebo interesserer seg ikkje for sjødyr som skapningar i seg sjølve, som matfisk eller handelsvare, men som uttrykk for Guds skapingsakt. Dei fascinerer oss med sin skræmelege natur på same måte som underlege dyr i raritetskabinett i denne tidsperioden. Eit talande døme er naturaliasamlinga til Ole Worm, «Musei Wormiani Historia», som hadde same funksjon som *Hexaëmeron*: å få oss til å undrast over Guds natur. Her ser vi ymse nordeuropeiske fiskeslag plasserte i taket, mellom anna ein steinbit og ein breiflabbb.

Hexaëmeron er meir eit skrivebordsarbeid enn ei samling naturobservasjonar. Verket vart heller ikkje skrivne i Trondheims stift, men i Vordingborg mellom 1631 og 1637, før son hans, Christen Andersson Arrebo, gav det ut i 1661. Ei jamføring med samtidig topografisk litteratur viser at det nordnorske stoffet ikkje berre baserer seg på sjølvsyn, men òg omskriving av skriftlege kjelder, ja, stundom rein avskrift. Nokre passasjar er henta beinveges frå *Beskrielse om Lofoten, Vestraallen*

Figur 6. *Hexaëmeron* er eit lærd verk med mange referansar til klassisk kultur, ved sida av observasjonar frå Nord-Noreg. Den lærde stilen kjem òg til uttrykk i randmerknadene til diktet. Vi veit ikkje om det er diktaren sjølv eller son hans, Christen Andersson Arrebo, som skreiv desse merknadene. Kjelde: Universitetsbiblioteket i Oslo

Anneses, Røst och Verrøen (1591) av Erik Schønnebøl. Men Arrebos hyllest til Guds natur er likevel eit originalt poetisk arbeid. Eit høgdepunkt er skildringa hans av reinsdyret. Eg gjev her att byrjinga og slutten av lovprisinga:

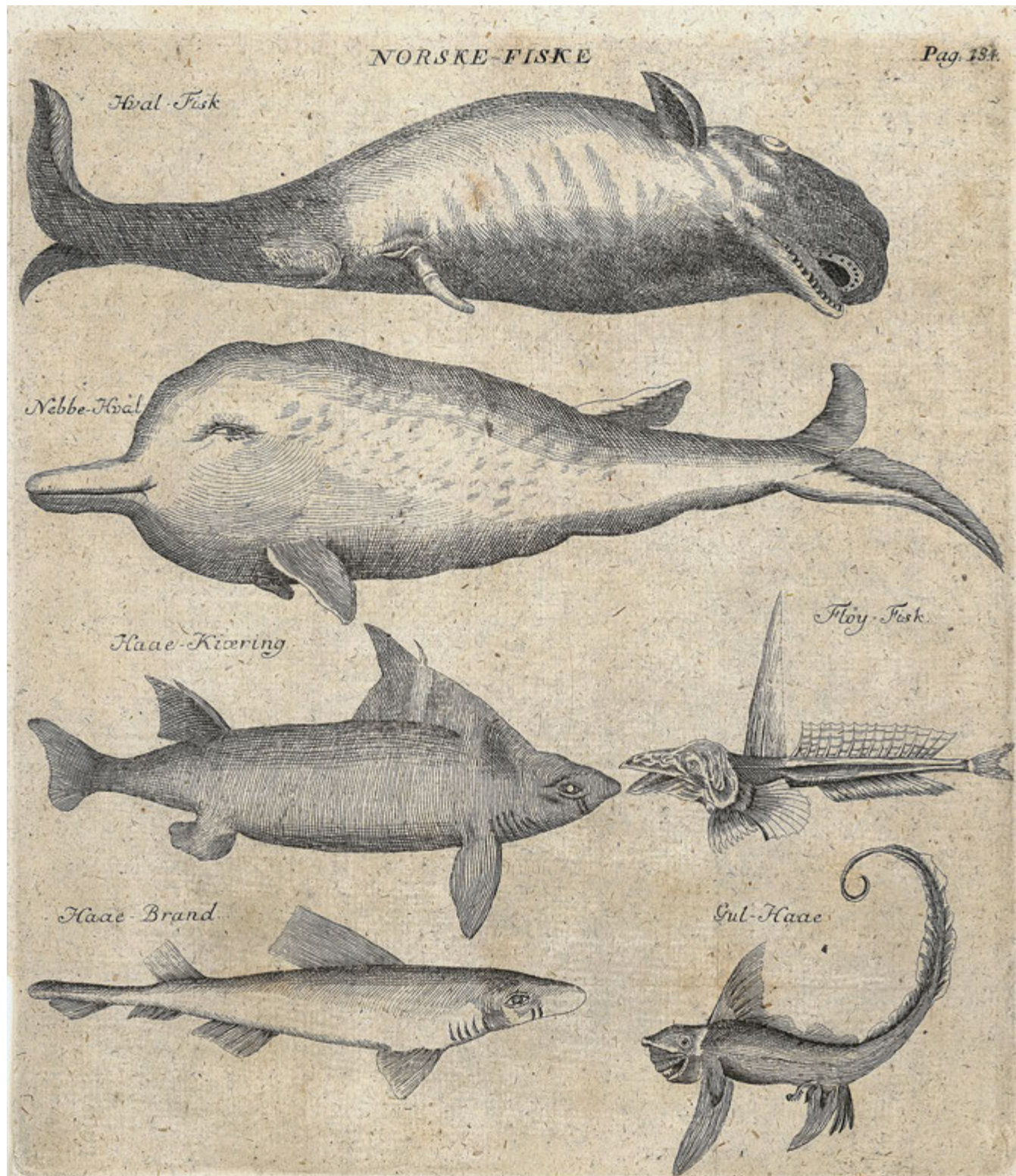
*Du Reins-diur mørke-graa paa fælde-kam oc
Tinde,
Du hiorte-tacked Hæst for haar-før Lappe-finde,
Du bær en mæctig priis blant Diur i kolde Lande,
Paa Snee-tact Finde-Kirk mood iiskold Zemblæ
Strande.
(...)
Hvoraferactis læt, det Diur i slette Lande,
Besværilig lefve kand, hvor Steen-berg er fra
haande.
Klein-tærend' er det oc, af mos indknyt i næfve,
Foruden Hunger-tvang een gandske Døgn kand
lefve.
O Diur, ô ædle Diur, du nydlig Rein, du tamme,
Men Snee er Norden fields, du i min dict skal
bramme.*

Arrebo nyttar ein norsk skrivemåte, «rein» med «i». Så lenge det er snø nordanfjells, vil reinen pryde diktet mitt, avsluttar Arrebo. Reinen har vel knapt fått større lovtale, korkje før eller seinare.

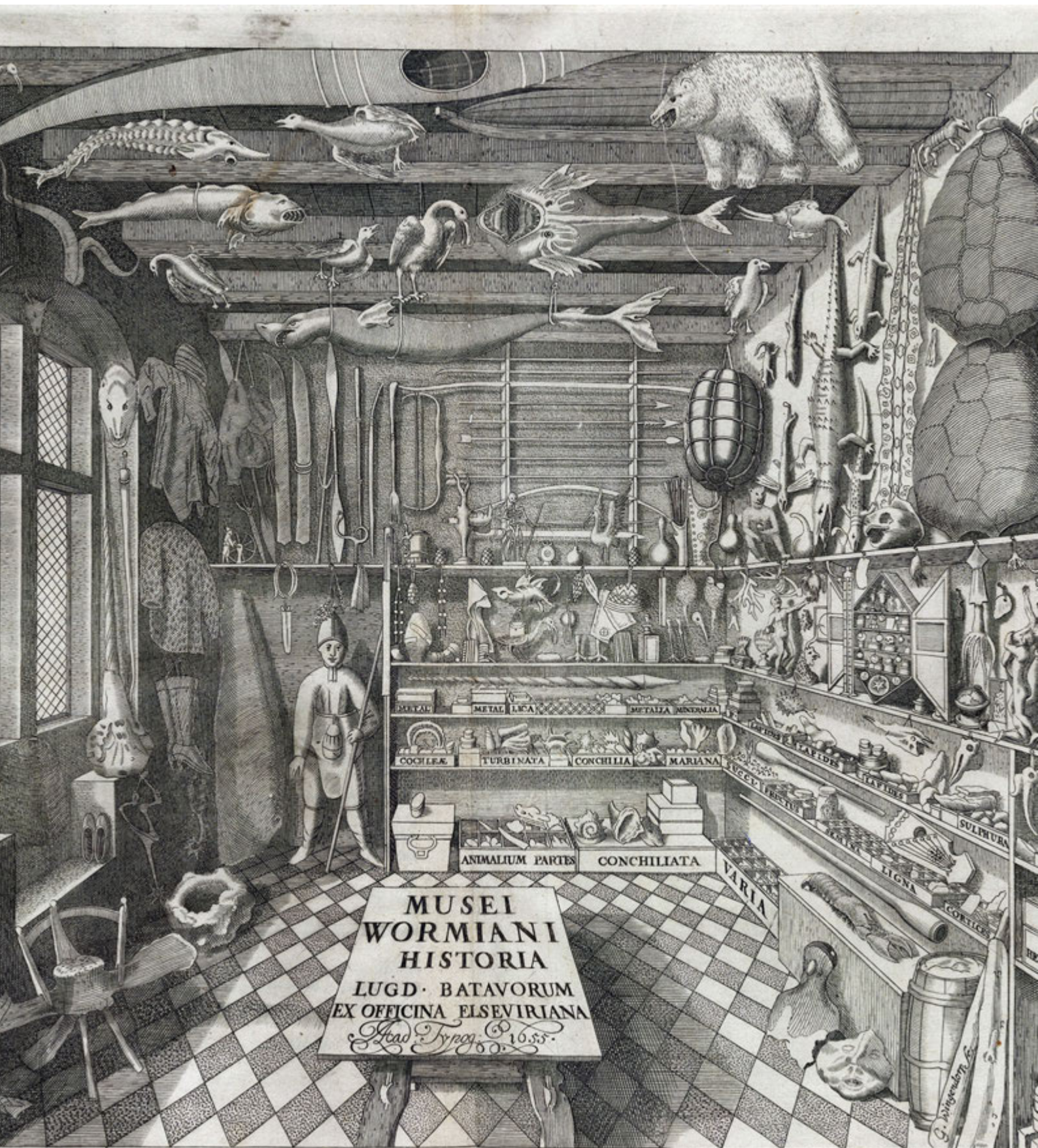
Påverknad på topografisk litteratur

Litteraturhistorikarar har diskutert kor stor påverknad *Hexaëmeron* har hatt i dansk-norsk litteratur. Eit rundskriv frå Erik Bredal, som sat nesten tretti år i bispestolen i Trondheim (1643–1672), kastar nytt ljøs over Arreboes posisjon i skriftkulturen: «Mig er er thilskikket fra Mag.

Anders Arøboes Søn off(er) 20. Exemplarede aff det herlige Hexamero om skabelsens 6. dagers Værck». Han legg til at prestar i stiftet kan få kjøpe boka av han. Gjennom familien har Bredal truleg hatt kontakt med etterkomarane til Arrebo, ikkje berre sonen som han nemner her, men òg dottera som var gift med bror til Erik, Peder Bredal. Mange

Figur 7. I midten ser vi eit bilete av håkjerringa. Der er ikkje illustrasjonar i *Hexaëmeron*. Denne illustrasjonen er frå Erik Pontoppidan, *Norges Naturlige Historie* (1752–1753). Kjelde: Universitetsbiblioteket i Oslo

Figur 8. Eit koparstikk av Ole Worms raritetskabinett, frå *Musei Wormiani Historia*, 1655.
Kjelde: Science History Institute Philadelphia. <https://digital.sciencehistory.org/works/rv042t91s>

har tydelegvis takka ja til tilbodet, for referansar til *Hexaëmeron* finst i norske topografiske skrifter, prenta og uprenta, fram til midten av 1700-talet. Døme er: Elias Schøning (1673–1738), prest i Lofoten, i sin omtale av Moskstraumen, og amtmann Hans Hansen Lilienskiold, i finnmarks-skildringa *Speculum Boreale* (ca. 1700).

Det mest kjende verket inspirert av Anders Arrebo er utan tvil *Nordlands Trompet* av Petter Dass. Erik Bredal sende ut rundskrivet i november 1671. Omtrent samtidig byrja Dass på langdiktet sitt. Det kan faktisk hende at denne bokbestillinga var det som sette i gang skriveprosessen. Den tydelegaste påverknaden ser vi i bruken av retoriske verkemiddel, særleg den såkalla *apostrofe* – poetisk tiltale. I diktsitata ovanfor såg vi korleis Arrebo gjorde stoffet levande gjennom ein du-tiltale av dyra han portretterer: «Du grumme trolde-hval, du stoore Fiske-Konge». Dass skriv: «Du grumme Søe-Konge! du Trolde i dit Vand!» Likskapen er slåande! Men samtidig ligg eit viktig skilje gøymt i det same sitatet. Dass deler opp ordet «trollkval» – det var eit havmonster han ikkje trudde på. Ei samanlikning av Arrebos og Dass' skildring av håkjerringa er òg fruktbar. Hå Dass er ikkje håkjerringa lenger eit dyr som fyrst og fremst skal vekkje undring, som utstillingsobjekt i eit raritetskabinett, men eit levande dyr for nordnorske fiskarar. Dass baserer seg på Arrebos dikt, men gjer omtalen av fisken meir levande og realistisk.

Det same gjeld andre passasjar i *Nordlands Trompet* som er påverka av Arrebo. Det beste dømet er omtalen av Moskstraumen, den lengste naturskildringa i boka. Her refererer nordlandsdiktaren – den einaste gongen i heile verket – til ei namngjeven skriftleg kjelde, og ikkje overraskande til «vor Areboe». Petter Dass avviser biskopens forklaring på malstraumen og lanserer ein ny teori: Straumen er ikkje skapt av kvasse klipper under vatn, men smale sund og botnar mellom Lofotøyane, som skaper hinder når vassmassar passerer ved flo og fjøre. Det er òg slik vi forstår havfenomenet i dag.

For Arrebo var det ikkje nok å skildre Nord-Noreg; han dekorerer det med antikke gudar og heltar. Petter Dass valde å styre unna det meste av denne renessansestilen. *Nordlands Trompet* gjev eit meir moderne, realistisk inntrykk. Men påverknaden er likevel påtateleg. I nasjonsbygginga var det viktig for litteraturvitarar å framheve Dass som ein sjølvstendig, original norsk diktar. Vi tviler ikkje på originaliteten hans, men det hindrar ikkje oss å leite etter førebilete han har hatt. Det er faktisk mogeleg Dass valde å utforme si skildring av Nordlanda som eit diktverk på rim og rytme og ikkje som prosa, slik som det meste av topografisk litteratur i denne perioden, på grunn av føredømet

i Arrebo. Petter Dass opponerer altså mot synsmåtar hjå Arrebo, men hovudintrykket hans er likevel ikkje å ta feil av: «Den Salig Mands Skrifter heel kyndig og lærd/Som Gullet jeg agter at giemme». Arrebo er ei lite påakta inspirasjonskjelde for nordnorsk topografisk litteratur. Det er verdt å dra denne mangfaldige diktaren fram or gløymsla.

Litteratur:

- Arrebo, A. 22. januar, 1620. Brev til kanslar Christen Friis. Riksarkivet. Norske henlagte saker 1578–1625.
- Arrebo, A. 1965–1984. *Samlede skrifter*. Ved Vagn Lundgaard Simonsen. Munksgaards forlag. København.
- Lysaker, T. 1987. *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme*. 1537–1953. Bd. 2. Nidaros Domkirkes restaureringsarbeider. Trondheim.
- Rørdam, H. 1857. *Mester Christensen Arrebos Levnet og Skrifter*. I–II. Forlagt af Samfundet ti den danske Litteraturs Fremme. København.
- Spaans, R. 2025. Havmonster i klasserommet: Petter Dass og Anders Arrebo som ressursar for det nye norskfaget. I: Svelstad, P. E., & Messelt, C. (red.): *Litteraturhistorie i kontekst*. Fagbokforlaget. Bergen, s. 41–62.

Forfattar:

Ronny Spaans er professor i nordisk litteraturhistorie ved Universitetet i Oslo. Han har skrive artiklar og bøker om både nederlandsk og nordisk poesi og arbeider for tida mest med topografisk litteratur.

E-post: r.g.spaans@iln.uio.no

<https://orcid.org/0009-0005-1857-1885>